

-Araştırma Makalesi-

Yapay Zekâ Düalizminde Özbilinçlilik Halinin Varlığı ve Yıkımı Üzerine

Mehmet Ali Sevimli*
Meral Serarslan**

Özet

İnsan doğasını anlama ve açıklama gayreti insanlığın en eski düşünsel faaliyetlerinden biridir. Modern bilim, geldiği noktada, insan doğasını açıklayabilmek adına önemli aşamalar kaydetmiştir. Ancak yüzyıllardır bilim insanları arasında “zihnin doğası ve bilinç” üzerine ortaya çıkan paradoks dikkat çekicidir. İnsan varlığına ilişkin çok az şey zihin ve bilinç kadar gizemlidir. Çağdaş felsefenin önemli alanlarından birisi olan zihin felsefesi, bu gizemi zihnin metafiziğine ve ontolojik statüsüne odaklanarak çözmeye çalışan bir felsefi disiplindir. René Descartes’ın zihin ve beden arasındaki ayrılığı savunduğu ‘töz düalizmi’ kavramıyla somut bir şekilde tartışılmaya başlanan ve halen çağdaş filozoflar tarafından tartışmalara konu olan zihin- beden probleminin dayandığı son nokta ise “yapay zekâ problemi”dir. Buradaki en önemli soru ise, insan zihnine eşdeğer yapay bir zihin üretilebilir mi? sorusudur. Bu soruya cevap verenler, zihin felsefesi bağlamında “zayıf yapay zekâ” ve “güçlü yapay zekâ” olarak ikiye ayrılmaktadır. Güçlü yapay zekâyı savunan cephenin en önemli çıkmazlarından birisi, öznenin kendisinden eminliğini doğrulaması anlamına gelen ‘özbilinçlilik hali’dir. Bu konu sinema filmlerinde de sıkça ele alınmıştır. Bu çalışmada yönetmenliğini Ridley Scott’un yaptığı 1982 yapımı Blade Runner filmi incelenmiştir. Çalışmanın temel amacı, filmdeki yapay zekâ kullanımının “zayıf yapay zekâ” ya da “güçlü yapay zekâ” görüşlerinden hangisine denk düştüğünü “özbilinçlilik” paradoksu zemininde ortaya koymaktır. Betimsel analiz yöntemi kullanılarak tasarlanan araştırma sonucunda Blade Runner filmindeki “yapay zekâ” kullanımının “güçlü yapay zekâ” teorisine uygun olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zihin Felsefesi, Sinema, Yapay Zekâ, Özbilinç, Blade Runner.

*Öğr. Gör. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Konya, Türkiye.
E-mail: malisevimli@gmail.com
ORCID : 0000-0002-2367-9912

**Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, Konya, Türkiye.
E-mail: mserarslan@selcuk.edu.tr
ORCID : 1997-2007-3553-7420
DOI: 10.31122/Sinefilozofi.810857

Sevimli, M.A., Serarslan, M. (2021). Yapay Zekâ Düalizminde Özbilinçlilik Halinin Varlığı Ve Yıkımı Üzerine. Sinefilozofi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 12. 1005-1024. <https://doi.org//10.31122/Sinefilozofi.810857>

Geliş Tarihi: 15.10.2020

Kabul Tarihi: 06.11.2021

-Research Article-

On the Existence and Destruction Existence of Self-Consciousness in Artificial Intelligence Dualism

Mehmet Ali Sevimli*
Meral Serarslan**

Abstract

The effort to understand and explain human nature is one of the oldest intellectual activities of humanity. Modern science has made significant progress in explaining human nature at the point it came. But the paradox that has emerged among scientists for centuries on "the nature of the mind and consciousness" is remarkable. Few things about human existence are as mysterious as mind and consciousness. Philosophy of mind, one of the important areas of contemporary philosophy, is a philosophical discipline that tries to solve this mystery by focusing on the metaphysics and ontological status of the mind. The last point on which the Mind - Body Problem, which has begun to be discussed in a concrete way with the concept of 'töz dualism', in which René Descartes advocates the separation between mind and body, and is still the subject of debate by contemporary philosophers, is the "artificial intelligence problem". The most important question here is, Can an artificial mind equivalent to a human mind be produced? Those who answer this question are divided into "weak artificial intelligence" and "strong artificial intelligence" in the context of philosophy of mind. One of the most important dead ends of the front advocating strong artificial intelligence is the 'state of self-consciousness', which means confirming the subject's confidence in himself. This issue is also frequently discussed in motion pictures. In this study, the in 1982 film Blade Runner, directed by Ridley Scott, was examined. The main goal of the study is to determine which of the views of "weak artificial intelligence" or "strong artificial intelligence" the use of artificial intelligence in the film correspond. This, in turn, was done by taking into account the issue of "self-knowledge". As a result of research designed using the descriptive analysis method, it was found that the use of "artificial intelligence" in the film Blade Runner corresponds to the theory of "strong artificial intelligence".

Key Words: *Philosophy of Mind, Cinema, Artificial Intelligence, Self-Awareness, Blade Runner.*

* Instructor. Necmettin Erbakan University, Faculty of Fine Arts and Architecture, Radio, Television and Cinema Department, Konya, Turkey.

E-mail: malisevimli@gmail.com

ORCID : 0000-0002-2367-9912

**Prof. Dr. Selçuk University, Communication Faculty, Radio, Television and Cinema Department, Konya, Turkey.

E-mail: mserarslan@selcuk.edu.tr

ORCID : 1997-2007-3553-7420

DOI: 10.31122/Sinefilozofi.810857

Sevimli, M.A., Serarslan, M. (2021). Yapay Zekâ Düalizminde Özbilinçlilik Halinin Varlığı Ve Yıkımı Üzerine. Sinefilozofi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 12.

Recieved:15.10.2020

Accepted: 06.11.2021

Extended Abstract

The effort to understand and explain human nature is one of the oldest intellectual activities of humanity. Modern science has made significant progress in explaining human nature at the point it came. The last point on which the Mind - Body Problem, which has begun to be discussed in a concrete way with the concept of 'töz dualism', in which René Descartes advocates the separation between mind and body, and is still the subject of debate by contemporary philosophers, is the "artificial intelligence problem". The most important question posed by philosophers of mind to artificial intelligence is "whether an artificial mind equivalent to the human mind can be produced" this question is difficult to reach only through science without making philosophical assumptions (Kurzweil, 2015: 176). Two basic answers to the question in the field of philosophy of mind are called "weak artificial intelligence" and "strong artificial intelligence". In the study, the subject of artificial intelligence was examined with these basic answers in mind. The main problem of the study is to establish whether the use of artificial intelligence featured in Blade Runner (knife back, Ridley Scott, 1982) has an equivalent in the context of philosophy of mind. Descriptive analysis method was used in film analysis. The aim of the study is to reveal, on a philosophical basis, which of the concepts of "weak artificial intelligence" or "strong artificial intelligence", which is one of the main debates on artificial intelligence in the philosophy of mind, the use of artificial intelligence in the film in question corresponds to. In this context, the first title of the study, in 'Metaphysics of the Mind', mentioned which philosophers from Ancient Greece to the present day put forward what arguments on mind and consciousness. What is the mind and what is the relationship between it and the brain? This question is known in the philosophical field as the "Mind-Body Problem". The problem in question is one of the most deep-rooted discussions of philosophy. The branch of science dealing with this problem is "philosophy of mind". Its origins date back to ancient Greek philosophy, 17. The subject of the Mind-Body Problem, which was the scene of more intense discussions with Descartes, one of the philosophers of the century, continues to be studied by many researchers today. In addition, the subject of 'self-awareness', which is very important from the point of view of the study, is also based under this heading. In the second title of the study, "the problem of artificial intelligence", the origins of artificial intelligence are discussed and the main philosophical arguments in the background of this current topic are examined. the philosophical manifestations of the "possibility of artificial intelligence" were discussed in the axis of the Mind-Body Problem discussed in the first title. All approaches and theories studied in the philosophy of mind are basically trying to explain the nature of the mind, its relationship with the body, and its place in nature. In modern philosophy of mind, an attempt is made to answer a very critical question. "Is it possible to produce an artificial conscious mind equivalent to the conscious mind of man?" With the second half of the 20th century, the increase in studies on consciousness and brain research in the emerging fields of artificial intelligence and cognitive neuroscience has caused these fields to be intertwined both with each other and with the philosophy of mind investigations that have been going on for centuries. In order to reveal this philosophical ground, the historical process of artificial intelligence technology is also mentioned in the aforementioned section. In order to lay out this philosophical basis, the historical process of artificial intelligence technology is also discussed in this chapter. In the last part of the study, a detailed analysis was made based on the 'artificial intelligence problem and self-consciousness state' through the film Blade Runner (1982). Considering the distinction between strong artificial intelligence and weak artificial intelligence, the film examined in this study, whose roof was created against the backdrop of the paradox of 'self-consciousness', showed that the view of "strong artificial intelligence" was intense. Another finding of the study is that the main paradigms of the philosophy of mind, which are mentioned in the theoretical part, are included throughout the film. In Blade Runner, most paradoxes that arise within the framework of the philosophy of mind are reflected and a prediction is made about the future of artificial intelligence.

Giriş

Zihin, tıpkı ruh kavramı gibi fiziksel olup olmadığı tartışılan bir kavramdır. Zihin felsefesi ise en genel anlamıyla “zihnin özünün araştırılması” ile ilgilenmektedir. Zihin felsefesi, zihinsel tanımların ve yapının irdelenmesi, bir zihin teorisinin inşa edilmesi, zihinsel problemin öne sürülmesi, zihin teorileri ile diğer teoriler arasında bir bağ kurulması gibi çalışmaları kapsamına almaktadır.

Tarihsel süreçte “zihin” kavramlarıyla ilgili yaklaşımlar oldukça fazladır. Bu tartışmalardan ilki, zihin ve beden arasındaki ilişkinin ne olduğu ve birbirlerini nasıl etkiledikleri sorusuna dayanan “zihin-beden problemi” konusudur. Zihin ve beden arasındaki bu problematik ilişki asırlardır insanların kafasını kurcalayan bir konu olmuştur. Sokrates öncesine, Platon ve Aristoteles’e, Orta Çağ düşünürlerinden modern dönem filozoflarına kadar pek çok düşünür bu sorunla ilgilenmişlerdir. Ancak zihin-beden problemine dair en çok ilgi gören ve tartışma konusu olan görüşü ortaya koyan René Descartes olmuştur. O, zihin felsefesinin belki de yüzyıllarca sürecek olan en tartışmalı anlayışlarından birini ortaya koyarak: ontolojik açıdan “zihin ve bedenin tümüyle birbirinden ayrı iki töz” olduğunu ifade etmiştir. Zihin ve bedenin bu ontolojik durumunu ise “töz düalizmi” olarak adlandırmıştır (Descartes, 1996, p. 147). Bu görüşü destekleyen ve farklı formlarını ileri süren düşünürlerin yanında, “fizikalistler” olarak bilinen araştırmacılar ise bu teze karşı çıkmaktadır. Fizikalizm, zihnin bedenle aynı şekilde açıklanabileceği görüşüdür. Zihin felsefesinin ve nörobilimin birçok noktasından beslenen bu geniş düşüncenin en yaygın ve etkili görüşü ise “işlevselcilik” olarak öne çıkar (Zeman, 2006, pp. 393-397). Düalist görüşe karşı yöneltilen en radikal eleştirilerden birisi Amerikalı çağdaş filozof John Searle’den gelmiştir. Searle’ün temel hedefi, Descartes’ın zihin ve beden arasında nasıl bir etkileşim olduğu konusunda öne sürdüğü argümanların muğlaklığını ortadan kaldırmaktır. Ona göre zihin ve beden birbirinden farklı iki yapı değil “iki maddi gerçeklik”tir. Searle, zihnin biyolojik bir niteliğe sahip olduğunu; ancak onun beyne indirgenemeyeceğini savunmaktadır (2014: 48).

Temelde, zihnin içeriğini anlamlandırma problemine odaklanan zihin felsefesi, zihin ve beden etkileşimi, bilincin doğası, bilinçli hallerin oluşumu gibi tartışmalara dek genişlemiştir. Bu tartışmalar günümüzde “yapay zekâ problemi”ne dek ulaşmıştır. Bunun temel nedeni, teknolojik gelişmelerin ulaşmış olduğu seviyedir. Yapay zekâyâ zihin felsefecilerinin yönelttiği en önemli soru, “İnsan zihnine eşdeğer yapay bir zihin üretilip üretilmeyeceğidir” Bu soruya felsefi varsayımlarda bulunmadan, yalnızca bilim yoluyla ulaşmak zordur (Kurzweil, 2015, p. 176). Soruya zihin felsefesi alanında verilen iki temel cevap “zayıf yapay zekâ” ve “güçlü yapay zekâ” olarak adlandırılmaktadır. Çalışmada yapay zekâ konusu bu temel cevaplar göz önünde bulundurularak irdelenmiştir. Ayrıca zihin-beden problemi perspektifinde düşünürler tarafından tartışılan “özbilinç (kendilik bilinci)” konusu da filmde yer alan yapay zekâ görüşünün tespit edilmesinde bir kırılma noktası oluşturacağı varsayımıyla çözümlenmeye dahil edilmiştir.

Çalışmanın temel problemi *Blade Runner* (Bıçak Sırtı, Ridley Scott, 1982) filminde yer alan yapay zekâ kullanımının zihin felsefesi bağlamında bir karşılığı olup olmadığını ortaya koymaktır. Film çözümlemesinde betimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Söz konusu filmde yapay zekâ kullanımının zihin felsefesinde yapay zekâyâ yönelik temel tartışmalardan olan “zayıf yapay zekâ” ya da “güçlü yapay zekâ” kavramlarından hangisine denk düştüğünü nedenleri ile birlikte felsefi bir zeminde ortaya koymak, çalışmanın amacını teşkil etmektedir.

1. Zihnin Metafizikliği

Zihin nedir ve beyin ile arasında nasıl bir ilişki vardır? Bu soru felsefi alanda “zihin-beden problemi” olarak bilinmektedir. Söz konusu problem, felsefenin en köklü tartışmalarının başında gelmektedir. Bu problemle uğraşan bilim dalı ise “zihin felsefesi”dir. Kökenleri Antik Yunan felsefesine kadar dayanan, 17. Yüzyıl filozoflarından Descartes’la birlikte daha yoğun

tartışmalara sahne olan zihin-beden problemi konusu, günümüzde de birçok araştırmacı tarafından irdelenmeye devam etmektedir.

Zihnin doğasını kavramaya yönelik ontolojik kurama temelde üç temel metafizik yaklaşım kaynaklık etmektedir. Bunlar, “düalizm, materyalizm ve idealizm”dir. *Düalizm*, varlığın yapısının iki ayrı tözden oluştuğunu ileri sürer. Bu görüşe göre varlık “zihin” ve “madde” olmak üzere ikili bir yapıdadır. *Materyalizm*, evrende “fiziksel” olanın dışında başka bir varlık türünün olmadığını savunur. Buna göre zihin fiziksel bir olgu olmanın ötesinde bir şey değildir, yani zihin beyindir (Dennett, 2020, p. 46). *İdealizme* göre ise, evrende bulunan her şey zihinlerden ibarettir, maddi bir dünya yoktur ve sadece zihinler vardır (Cevizci, 1999. pp. 251; 579; 602).

Düalizmin en ünlü isimlerinin başında gelen Descartes¹, aynı zamanda zihin felsefesinin de en önemli filozoflarından. Descartes’a göre zihin ve beden sürekli olarak etkileşim halindedir. Ancak zihin ve beden tamamen farklı tözlerden² oluşmaktadır (2007, p. 54). Zihnin en önemli özelliği ‘düşünebilme’ beden (maddenin) en önemli özelliği ise ‘uzamda yer kaplaması’dır. Yani algılar, düşünceler, arzu ve duygular, anılar gibi zihin içerikleri var olmak için beyin fiziksel içeriğinin varlığına muhtaç değildir. Descartes zihnin ve bedenin bu şekilde birbirinden ayrı olmasına “töz düalizmi” adını vermiştir. Onun töz kavramına bakışı açıktır: “...Mademki bir cisim uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamdadır, o halde o bir tözdür. Çünkü yok olanın uzamı olamaz. Mademki boş denilen bir uzamın da uzamı vardır, o halde o da bir tözdür” (Descartes, 1942, p. 54).

Töz düalizminin ayırt edici iddiası, -materyalist düşünceden farklı olarak- zihnin fiziksel olmayan ayrı bir şey olduğudur. Zihin herhangi bir fiziksel bedenden bağımsızdır. Bu görüşe göre zihinsel durumlar ve aktiviteler, kendi özel karakterlerini, fiziksel olmayan maddenin durumlarından türetmektedir (Churcland, 2013, p. 12). Yani insanın bir kısmı fiziksel varoluşken; bir kısmı zihinsel varoluştur. Descartes maddeyi mekanik bir bakışla görür ve maddesel olguların tamamını hareketle açıklar. Hareketli olan uzamda var olandır, yani yer kaplayandır. Düşünce ile ruh aynıdır ve “İnsan ruhu tanrısal şeylere sahiptir.” İnsanda ruh, bedenle bir aradadır. Bu bir arada olma durumu ise, *kozalaksı bez*³’de meydana gelir (1998, p. 18). Ancak bu görüş, günümüzde etkili olan çağdaş bilim paradigmasının gerisinde kalarak demode bir argümana dönüşmeye yüz tutmuştur. Dolayısıyla düalist görüş zihin ve beden arasındaki iletişimin nasıl kurulduğunu açıklayamamıştır.

Descartes’a göre her insanın hem bir bedeni, hem de bir zihni vardır. Bir insanın bedeni, zihniyle etkileşimde bulunarak işlevsel hale gelir, ama beden yok olduktan sonrada zihin var olmaya devam edebilir⁴. İnsan bedenleri uzamda yer kaplar ve uzamdaki diğer bedenleri de yöneten mekanik yasalara bağlı durumdadırlar. Bedensel işlevler ve konular dış gözlemciler tarafından incelenebilir (1996, pp. 147-148). Bir insanın bedensel varoluşu, diğer canlıların yaşamına benzer şekilde, oldukça doğal bir olaydır. Ancak zihinler uzamda yer almazlar. Onların etkinlikleri mekanik yasaların konusu değildir. Bir zihnin çalışmaları -felsefi davranışlarının öne sürdüğü argümanlar⁵ dışında- diğer gözlemciler tarafından

¹ Düalizmin en önemli temsilcisi her ne kadar Descartes olarak görülse de, Platon için de düalizmin ön hazırlıklarını yaptığı söylenebilir. Platon’a göre insan doğmadan önce ruhu vardır. Bu durumda ruh ve beden özdeş olamaz. Platon bu görüşünü Menon diyalogunda ortaya koyar. Düalizm, Platon’un “idealar teorisi” ile de uyumludur. Descartes, modern dönemde düalizmle özdeşleştirilen isim olmuştur (Günday, 2003, p. 43).

² Töz kavramı burada “var olmak için başka bir varlığa ihtiyaç duymayan -ancak kendine gereksinen- bağımsız varlık” anlamına gelmektedir (Descartes, 2007, p. 81).

³ Descartes’a göre beyinde yer alan ruhla bedenin kavuşma noktasıdır. Daha detaylı bilgi için bkz. (Timuçin, 2004, p. 117).

⁴ Bu görüş, Platon’un idealar teorisinde ortaya koyduğu argümanı destekler niteliktedir. Platon’a göre ruh insan doğmadan önce idealar dünyasında mevcuttur ve o öldükten sonra da var olmaya devam eder. Buna göre, zihin felsefesinde tartışılan düalist görüşün kökleri Platon’a kadar dayanmaktadır.

⁵ Davranışçılık, ‘yöntembilimsel davranışçılık’ ve ‘mantıksal davranışçılık’ olarak ikiye ayrılmaktadır. Yöntembilimsel davranışçılık, psikolojinin ‘uyarıcı girdilerle davranışsal çıktılar arasındaki bağlantıları keşfetmeye dayalı

gözlemlenemez; onun kariyeri özeldir (Clarke, 2011, p. 236; Ryle, 2011, pp. 75-76).

Descartes zihin ve bedeninin birbirlerini nedensel olarak etkilediklerini “etkileşimci düalizm” adı altında ele almıştır (1942, p. 52). Etkileşimci düalist görüş bağlamında ortaya çıkan felsefi kavramlar “epifenomenalizm, paralelizm ve okasyonalizm” olarak sıralanabilir. Epifenomenalizm’in temeli, zihnin bedeni herhangi bir şekilde etkilemediği ve zihin-beden arasında tek yönlü bir ilişki -sadece bedenden zihne etki eden- olduğu fikrine dayanmaktadır. Paralelizm görüşüne göre, evrende olup bitecek her şey önceden Tanrı tarafından tasarlanmıştır (Cevizci, 1999, pp. 303; 676). Bu anlamda zihin ve beden, şaşmaz bir saat gibi işler. Okasyonalizme göre ise, zihin ve beden arasında herhangi bir şekilde iletişim yoktur. Bu etkileşim sadece Tanrı’nın müdahalesi ile gerçekleşmektedir (Clarke, 2011, p. 143).

Töz düalistlerinin zihin-beden ilişkisi üzerine söyledikleri bilim çevrelerinde pek itibar görmeyince, düalistler “nitelik düalizmi”⁶ adında bir kavramı gündeme getirmişlerdir. Ancak bu da zihin-beden problemi açısından düşünürleri tatmin etmemiştir ve karşı görüşler ortaya çıkmıştır. En radikal itirazlardan birisi, fiziksel indirgemeciliği (fizikalizm) benimseyen filozoflardan gelmiştir. Onlara göre beden olmadan bir bilinç akışı düşünülemez. Bu filozoflar⁷ zihni “hayali şeyler” olarak değil, kişilerin kendi durumları olarak görür. Düşünsel olanın yarattığı konumlandırılmaz durumu, bunların kendine has özelliklerinin değil; söz konusu özelliklerin sıfat konumunda olmasının işareti olarak görmekle yetinmektedirler (Rorty, 1997, p. 195).

Filozoflar ilerleyen dönemlerde, zihin ve bilincin en azından beynin bazı işlemleriyle eşdeğer olduğunu savunarak “maddeci” bir tavır benimsemişlerdir (Edelman & Tononi, 2019, p. 20). Bu görüşü sistematik olarak ilk kez ortaya koyan Demokritos olmuştur. Bu görüşe göre atomlar ezeli ve ebedidirler; her değişim ve oluşum, bu atomların birleşmesi ve ayrılmasından ibarettir (Taslaman, 2008: 109). Zihin felsefesinde fizikalist (materyalist) kuramlar “felsefi davranışçılık, özdeşlik kuramı ve işlevselcilik” olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. Bunlar arasında en popüler görüş “işlevselcilik”tir. İşlevselcilere göre, herhangi bir zihinsel durumun belirleyici özelliği, taşıdığı nedensel ilişkiler kümesidir (Churcland, 2013, p. 66). Erdinç Sayan kendisiyle yapılan bir söyleşide “işlevselcilerin, zihni bir *input-output* organizasyonuna dayandığını” ifade etmiştir. Bu görüşe göre zihin oldukça karmaşık bir bilgisayar programı (software) gibidir ve bu program insan beyninde çalıştırılmaktadır. Beyin ise zihne karşılık gelen programı çalıştırmaya elverişli bir alan, yani donanım gibi işlev görür. İşlevselcilere göre, beynin algoritması hakkında daha fazla bilgiye sahip olundukça “bilinç” kavramı değişikliğe uğrayabilir (Zeman, 2006, p. 399). İşlevselcilerin başında gelen isimlerden birisi olan Dennett, “bir sistemin organik moleküllerden ya da silikondan yapılmasının, aynı işi gördüğü sürece, bir fark yaratmayacağını” söyler (2020, p. 43). Bu argümanı destekleyen bilim insanları zihin felsefesinde “güçlü yapay zekâcılar” olarak anılmaktadır. Onlar zihnin bir program meselesi olduğunu öne sürerler (Arıcı & Doğan, 2018, pp. 244-245). Ancak, insan zihninin materyalist-işlevselcilik paradigmasıyla açıklanamayan en önemli özelliği “bilinç”tir.

Nörolojik çalışmalarda, beynin yalnızca fiziksel varlıklarla açıklanma çabası, beynin özüne ilişkin belirleyici önem taşıyan boyutların göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Hofstadter’e göre “beynin zihin ile olan ilişkisini anlamak için, beynin yapı taşlarını giderek

olduğu sonucuna vardırıran, psikolojideki bir araştırma stratejisidir. Bu görüşe göre, dikkatli bir deneysel bilim, hiçbir gizemli iç gözlemsel veya zihinsel şeye hiçbir gönderme yapmaz. Mantıksal davranışçılık bir adım daha ileri gider ve davranış formunda var olması dışında gönderme yapılabilecek buna benzer hiçbir şeyin olmadığına ısrar eder. Mantıksal davranışçılığa göre, zihinsel kavramların davranışa bağlı olarak açıklanabileceği bir tanımlama sorunudur ve zihinle ilgili cümlelerin, geriye hiçbir kalıntı bırakmaksızın, davranışla ilgili cümlelere çevrilebilir olması da mantıksal bir analiz meselesidir (Searle, 2014, p. 53).

⁶ Buna göre insanda ontolojik anlamda iki ayrı töz yoktur. Tek bir töz vardır ve bu da beden ya da beyindir. Beynin fiziksel nitelikleri yanında “fiziksel olmayan” nitelikleri de mevcuttur. Burada “zihin” fiziksel olmayan nitelikleri işaret eder (Arıcı, 2019, p. 123).

⁷ Thomas Hobbes, La Mettrie vb. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. (Rorty, 1997, pp. 195-198).

ince ayrıntılara inen küçük ölçeklerde analiz etmek yerine, beynin küçük ölçekli mimari yapısına odaklanmak gerekmektedir” Algı, kavramlar, düşünme, bilinç, benlik, özgür irade gibi açıklanması güç zihinsel ve soyut fenomenlerin analizinde az da olsa bir ilerleme kaydedilebilmesi için beyinleri mikroskobik bakış dışında, bütüncül bir bakış açısıyla, çoğul düzeyleri olan bir sistem olarak da irdelemek gereklidir (2015, pp. 49-55). Beyinde belirli konumlar saptamak veya nöronların bazı içkin niteliklerini anlamak ve bu anlamlardan bilincin ne olduğunu ortaya çıkarmaya çalışmak büyük bir hatadır (Edelman & Tononi, 2019, p. 36). Bilinç, insan fizyolojisinin sahip olduğu değerlerin arasında önemsiz bir yer tutuyor gibi görünse de bu olağanüstü yetenek insan zihninin asıl sahibi, varoluşunun gerekliliği olarak görülmelidir (Damasio, 2020, p. 3). Düşünceler ve fikirlerin aksine, hisler, tutkular ve duygular iç organlar gibi görünüşler dünyasının ayrılmaz bir parçası olamazlar. Arendt’e göre (2018, pp. 51-52) her duygu bedensel bir deneyime karşılık gelir. Hüzünlenildiğinde kalp ağrır, sempati hissedildiğinde ısınır ve sevgi, haz, kırgınlık, kıskançlık gibi diğer duygularda da benzer fiziksel duygulanımlar meydana gelir. Zihinsel aktiviteler “bedene taşar, içine sızar, içinde gizlenir, ihtiyaç duyduğunda onda sonlanır, ona demirlidir” (2018, p. 53).

Burada önemli olan diğer bir materyalist kuram ise, “felsefi davranışçılık” kuramıdır. Bu kuramı kavramsallaştıran Gilbert Ryle’a göre zihinsel durumlar hakkında konuşmak aslında davranışsal durumlar ve davranışsal eğilimler hakkında konuşmaktan başka bir şey değildir. Ryle bu düşüncelerini temelde Descartes’in töz düalizmi argümanını eleştirerek ortaya koyar. Ryle’a göre insan zihniyle ilgili bilimsel veriyi ancak onun davranışlarını gözlemleyerek elde edebiliriz (2011, p. 52). Descartes’in bu ayrımı, bilimin yalnızca üçüncü şahısın algıladığı olgularla ilgilenebileceği, insanın bilinçli yaşamını oluşturan içsel, niteliksel ve öznel deneyimler ile ilgilenelemeyeceği şeklinde hatalı bir anlayışın benimsenmesine neden oldu (Searle, 2005, p. 79). İşte bu hatalı davranış, tarihsel süreçte maddecilik tarihinin sürekli yenilenen modelini⁸ ortaya çıkarmıştır.

John Searle, *Bilinç ve Dil* (Searle, 2005) adlı çalışmasında Descartes’in düalizmini eleştirerek, beynin işleyişi ve bilinç arasındaki etkileşime cevap aramıştır. Searle, Descartes’la başlayan şüpheli delil ve yanıt çizgisinin çok ciddiye alınarak hata yapıldığını söyler. Ona göre “tüm içsel, niteliksel, öznel, duyarlı ve hisli özellikleri ile bilincin -tıpkı sindirimin midenin bir özelliği olması gibi- tam olarak, beynin sıradan bir özelliği olduğunu gördüğümüzde, problemin felsefi yönünü çözmek oldukça kolay olacaktır.” Ancak geriye bilincin gerçekte beyinde nasıl işlediği hakkında zor bir bilimsel problem kalmaktadır (2005, p. 9). Hem geleneksel materyalizm hem de düalizm bu anlamda bariz yanılgılara düşmüştür. Her iki akım da belirli varsayımlar dizisini kabul etmiştir. Düalist yaklaşımı benimseyenler birbirinden iki farklı töz olan zihin ve bedenin nasıl iletişim kurduklarını gösteremez; bilinci yok sayan materyalist yaklaşım ise bilincin yokluğunu ispat edemez (Taslaman, 2008, pp. 125-127; 116).

Searle çalışmalarında bilinç konusunu bütünüyle bilimsel araştırmanın dışında tutmanın son derece doğal olduğuna aracılık eden varsayımları yıkmak için çabalamıştır. Ona göre zihnin başlıca özelliği “bilinç⁹”tir (Searle, 2006, p. 50). Bilinç, biyolojik bir görüngüdür ve tıpkı insan bedeninde meydana gelen; sindirim, büyüme, mitoz ve mayoz gibi sıradan biyolojik bir olay gibi görülmelidir. Ona göre bilince ve diğer zihinsel hallere beyindeki nörobiyolojik süreçler neden olmaktadır ve bu haller beynin yapısında meydana gelmektedir. Kısaca “beyin süreçleri bilinçli zihne neden olur ve bilinçli zihin beynin daha üst düzey bir niteliğidir.” Ancak bilinç, diğer biyolojik görüngülerin sahip olmadığı özelliklere sahip olması bakımından onlardan ayrılmaktadır (2005, pp. 18; 76).

Dennett’a göre, zihin ve beden iki ayrı töz olarak görülse dahi birbirini etkilemek zorundadır. Bedendeki duyu organları beyin vasıtasıyla zihne sinyal göndermelidir.

⁸ Yeni maddeciliğin sergilediği genel model için Bkz. (Searle, 2014, p. 79).

⁹ Searle ayrıca “zihin” kavramını “biraz karmaşık ve sıkıntı verici” bir kavram olarak görür. Onun yerine çalışmalarında “bilinç” kavramını kullanır (2006, p. 50).

Sonrasında, düşünce ilgili şeylere sahip zihin de bedeni uygun olan davranışa yönlendirmelidir (2020, p. 46). Beden beyinle teması hiçbir zaman kopamaz. Zihin ve beden insanın doğumundan ölümüne kadar birbirine kenetlenmiş şekilde var olur. Bu ilgililik durumu iki yönlü sinyal akışı gerektirir. Beyindeki kimyasal mesajlar ya da kasların uyarımı yoluyla diğer beden hücrelerini etkiler; ancak bu etki için bedenden gelecek olan tetiklemelere ihtiyaç vardır (Damasio, 2020, pp. 94-95). Spinoza'nın yorumu da bu görüşü destekler niteliktedir: "*Beden zihnin şekillendirilmesinde rol oynar. Her şey insan zihni tarafından algılanır ve bu fikir zorunlu olarak bedende meydana gelir*" (2014, pp. 88-95).

Bilinç, "*insanlığın ayakta kalmayı başarmış son gizemi*" dir (Dennett, 2020, pp. 31-32). Searle, bilinci diğer biyolojik görüngülerden ayıran üç ortak özellik belirlemiştir. Buna göre bilinç "*özel, içsel ve niteliksel*" özelliklere sahiptir. Bilinçli durumlar ve süreçler uzamsal anlamda içseldirler; çünkü bedenin içinde meydana gelirler. Bilincin niteliksel olma hali, her bilinçli durumun kendine has belirli bir niteliğinin¹⁰ olmasına karşılık gelmektedir. Searle için bilinç açısından en önemlisi özneliktir. Bilinçli durumlar daima insan ya da hayvan bir özne tarafından tecrübe edilmeleri anlamında öznelirdirler. Dolayısıyla, bilinçli durumlar "*birinci-şahıs ontolojisi*" denilebilecek şeye sahiptirler. Örneğin bir ağrı sadece onu yaşayan özne tarafından yaşanmış olarak mevcuttur (Searle, 2006, pp. 50-53). Bilinç, kişinin kendi varlığına ve çevresindekilerin varlığına ilişkin bilgi sahibi olduğu zihin durumudur. Zihnin bilinçli durumu özel olarak, her organizmanın kendi açısından deneyimlenir. Deneyim ancak kişinin kendisine aittir (Damasio, 2020, p. 165).

Peki bilincin diğer varlıklarla nasıl bir ilişkisi vardır ve dünyadaki organik ya da inorganik madde ile bilincin ne gibi bir ilişkisi bulunmaktadır? Bilinç, bilen varlığın kendisi dışındaki herhangi bir varlık hakkında sahip olduğu zihinsel bağıntıdır (Shaffer, 1991, p. 61). Bilinç aynı zamanda düşünmenin, duygunun, algının, iradenin ve anıların farkında olunmasını sağlayan yetidir. Bu farkındalık hali, insanın çevresi hakkında olmasının yanı sıra kendisi hakkında da olabilir. İnsanın çevresi veya onlar hakkındaki bilincine "*nesne veya şey bilinci*", kendisinin farkında oluşuna "*özbilinç*" veya "*kendilik bilinci*" denmektedir (Büyük, 2013, p. 136). Özbilinç, öznenin kendisinden eminliğini doğrulaması, belirli bir anda öznenin (kişinin) ona göre kendisi olmanın nasıl bir şey olduğunu idrak etmesi, bir "*ben bilincine sahip olmak*" anlamına gelmektedir (Zeman, 2006, pp. 38; 53). İnsan bilinci bu özelliğe sahiptir ve her şeyden önce anlamlandırmaya çalıştığı şey var oluşudur. Bu anlamlandırma sürecinin başladığı yer ise '*zihin*'dir.

Descartes, Kant, Locke, Fichte ve Hegel gibi birçok düşünür özbilinç meselesiyle ilgilenmişlerdir. İdealizm savunucusu Hegel'e göre (1977, p. 110) özbilinç, bilinç için bir dönüm noktasıdır. Bu dönüm noktası, bilinç üzerine geliştirilen argümanların çelişmesini çözebilecek niteliktedir. Burada bahsedilen özbilinç kavramı insanın kendi varlığının '*farkında olması*' anlamına gelmektedir. Hegel, özbilinci insani gelişim ve toplumsallığın olanağı olarak görür ve son kertede kendini gerçekleştireceğine inanır. Bu bağlamda Hegel'in özbilinç teorisi sadece öznenin kendi fiziksel varlığının farkında olması olarak görülmemelidir. Ona göre özbilinç bilişsel olmasının yanında aynı zamanda '*varoluşsal*'dır (Hyppolite, 1974, p. 19). Kant ise modern felsefenin başlıca konularından olan '*özne*'yi Descartes'ın düalizminde yer alan durumundan farklı olarak '*etkin ve kurucu*' bir varlığa dönüştürmüştür. Ona göre özbilinç bilincin önkoşuludur (1993, pp. 32-34). Bilinçli farkındalık, beyinde nedensel bir etmenle yer almaktadır ve beyinde gerçekleşen olayların nedensellik zinciriyle birbirini izlemesi denetiminde etkin bir kuvvettir (Hofstadter, 2015, p. 57). Damasio, beyinin zihni nasıl bilinçli hale getirdiğini "*benlik*" kavramı üzerinden incelediği eserinde, (2020, pp. 4-8) "*Öznelikle donatılmış bilinçlilik olmadan kim olduğumuzu ve ne düşündüğümü anlamayı bırakın, neden var olduğunuzu bile bilemezdik*" der. Onun bu yorumu, özbilinçlilik halinin insan olmanın temel koşulu olarak anlaşılmasını sağlar ve bu ifadeyle aslında bilincine varılacak bir zihin olmadan bilinçli olunamayacağını öne sürer.

¹⁰ Amerikalı felsefeci Thomas Nagel, bunu yıllar önce "*yarasa örneği*" üzerinden anlatmıştır ve bu zihin felsefesinde "*qualia problemi*" olarak bilinmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Nagel, 1974, pp. 62-71).

Bilinç ve kendilik bilinci birbiriyle karıştırılmamalıdır. Bilinç, bir duyarlılık veya farkındalık haline karşılık gelmektedir. Fakat öznenin kendisinin farkında olduğu bilinci (bilinçli zihin), bilincin oldukça özel bir biçimidir ve belki de insanlara ve üst düzey hayvanlara özgüdür (Searle, 2005, p. 38). Descartes felsefesinde bilinçli zihnin en önemli yetisi “anlık”tır. İnsan anlık sayesinde kendisine “ben neyim?”, nedir düşünen şey?” türünden sorular sorabilir. Ben her şeyden önce düşünen, imgeleyen ve duyan bir varlığım. Ben’in bu biçimde ifade edilen yapısının temelini anlık belirlemektedir. Dolayısıyla Descartes, “ben”in “anlık” olmadan düşünülmemeyeceğini öne sürer (Timuçin, 2000, p. 101).

Zihnin doğasını ve bedenle ilişkisini bilme açısından zihin felsefecilerinin karşısına birtakım problemler çıkmaktadır. Bunlar, bilinç ve öz bilinç problemi, qualia problemi, yönelimsellik problemi ve zihinsel nedensellik problemi olarak sıralanabilir. Problemlerden çalışma açısından en önemlisi, qualia (fenomenal deneyim nitelikleri) problemidir. Zihin felsefecileri ‘qualia’ kelimesini insanların deneyimlerinin kendilerine hissettirdikleri fenomenal nitelikleri ifade etmek için kullanmıştır. Zihin felsefecileri bu noktada “Deneyimlerimizin tümüyle bize özgü fenomenal nitelikleri (qualia) var mı, yoksa qualia sadece zihinsel bir kurgu mu?” sorusunun cevabını aramaya başlamışlardır (Arıcı, 2019, pp. 115-116). Fenomenal bilinç (qualia) doğası, modern zihin felsefesinin en temel tartışmalarından biridir. Bu tartışmalara yöneltilen bakış açılarının genel olarak “materyalist” yaklaşımda olduğu söylenebilir. Fenomenolojik bilinci idrak etmek için zihin felsefecileri Thomas Nagel’in “ne gibi / nasıl bir şeylik” sorusunu sorarak temellendirdiği yöntemden faydalanır. Buna göre eğer bir varlık için “Böyle bir şey olmak nasıl bir şey?” sorusu anlamlıysa o varlık fenomenolojik anlamda bilinçli bir varlıktır. Örneğin bu soru bir kuşa sorulabilir; ancak bir masaya sorulamaz. Böyle bir durumda masa bilinçli bir varlık olarak görülemez (Nagel, 1974).

Genel bir çerçeve çizmek gerekirse, içinde bulunduğumuz yüzyılda, Platoncu ve Descartesçi çizginin düalizmine, Demokritos’un temellerini attığı materyalizm görüşü, insan zihninin anlaşılması konusunda daha çok ön plana çıkmaktadır. Materyalizmin daha çok ilgi görmesi, son dönemlerde sinirbilimin gelişmesi ve buna bağlı olarak beyinle ilgili elde edilen bilgilerin artmasıyla doğru orantılıdır. Zihinsel durumların beyinle ilişkisi olduğunun kanıtlanması -içinde yaşadığımız çağın bilimsel paradigmasına uygun olarak- materyalizmin başarısı olarak görülebilir (Taslaman, 2008, pp. 111-116). Felsefi alanda ortaya çıkan bu argümanlar bir birikim oluşturarak, günümüzde üzerine birçok çalışma yapılan “yapay zekâ” çalışmalarına temel ipuçları sağlamıştır.

Zihin-beden sorununa yönelik felsefi tartışmalar¹¹, günümüze bakıldığında oldukça karmaşık bir hal almıştır. Zihin felsefesinde yüzyıllardır tartışılan konuların dayandığı son nokta ise, “yapay zekâ problemi”dir. Zihin felsefesinin günümüzdeki odak noktasının “yapay zekâ” olmasının ana nedeni olarak, teknolojik gelişmelerle birlikte bilgisayar bilimleri ve bilişsel sinirbilim gibi alanlardaki çalışmaların üst düzeye ulaşması gösterilmektedir.

2. Yapay Zekâ Problemi

“...Bazı uzman ve düşünürler, yapay zekânın insan zekasını geçeceğini, geçtiğinde ise insan türünü zaten yok edeceğinden insanın dönüş yaşamayacağı konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Yapay zekâ ya insan türünün kendisine düşman kesilerek fişini çekeceği korkusuyla ya da bambaşka akıl ermez bir amaç uğruna bunu yapabilecektir...” (Harari, 2016, p. 514).

Çalışmanın bu kısmında yapay zekânın kökenlerine değinilerek, bu güncel meselenin arka planında yer alan temel felsefi argümanların irdelenmesi amaçlanmaktadır. Önceki

¹¹ Bunlar arasında: “Spizona’nın çift-yön kuramı, Melebranche’in vesileciliği, Leibniz’in paralelciliği; önceden-kurulu uyum öğretisi, özdeşlik kuramı, merkezi durum kuramı, tarafsız ekçilik, mantıksal davranışçılık, örnek fizikselciliği, tür fizikselciliği, anomal tekçilik, belirimci maddecilik” gibi birçok tartışma bulunmaktadır (Edelman & Tononi, 2019, p. 22):

bölümde ele alınan zihin-beden problemi ekseninde “yapay zekânın imkânı”nın felsefi görüngülerini ele almak bu amaca ulaşma aşamasında yol gösterici olacaktır.

Zihin felsefesinde incelenen tüm yaklaşım ve kuramlar temel olarak zihinselliğin tabiatını, bedenle olan ilişkisini ve doğadaki yerini açıklamaya çalışmaktadır. Modern zihin felsefesinde ise, çok kritik bir soru cevaplanmaya çalışılmaktadır. “İnsanın bilinçli zihinselliğine eş değer yapay bir bilinçli zihin üretmek mümkün müdür?” 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte gelişmekte olan yapay zekâ ve bilişsel sinirbilim alanlarındaki bilince ve beyin araştırmalarına yönelik çalışmaların artması, bu alanların hem birbiriyle hem de yüzyıllardır sürmekte olan zihin felsefesi soruşturmalarıyla iç içe geçmesine neden olmuştur. Bu felsefi zeminin ortaya konulması için yapay zekâ teknolojisinin tarihsel sürecine değinmekte fayda vardır.

İnsanın akıl yürütme sürecine yönelik ilk tanımlamayı *Tasım* adını verdiği bir usamlama çeşidiyle yapan Aristoteles olmuştur. Bu yöntemde belirli yargılar ortaya konulur ve bunların dışındaki bir yargıya o yargıyla ulaşılır. Örneklenecek olursa: “1. Tüm insanlar ölümlüdür (yargı), 2. Tüm Yunanlar insandır (yargı), 3. Tüm Yunanlar ölümlüdür (sonuç).” Aristoteles’in bu bakış örneği biçimsel olarak yapay zekâ açısından oldukça önemlidir. Yukarıda verilen örnek herhangi bir şeyin yerine geçebilir. Nilsson’a göre (2018, 27) bu usamlama, tüm modern yapay zekâ çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde, Wilhelm Leibniz’in mantıksal usamlama konusuna kafa yorduğu görülür. O usamlamayı mekanikleştirmek ister. Leibniz, bilgiyi ortaya çıkaran önermelerin, daha az sayıda temel önermelerle -tıpkı tüm kelimelerin alfabe harflerle oluşturulması gibi- oluşturulabileceğini ileri sürer. Bu da yapay zekâ çalışmaları için önemli ipuçları sağlar. İlerleyen dönemlerde ise, Stanhope, Boole, Frege gibi isimler, yapay zekâ teknolojisinin günümüzdeki seviyesine gelmesine katkı sunacak önemli fikirler ortaya atmıştır (Nilsson, 2018, pp. 28-34).

“Zekânın makineleştirilmesi” fikri gün geçtikçe daha yüksek sesle tartışılmaya başlanmıştır ve çok güçlü bir makine ortaya çıkmıştır: *çok amaçlı sayısal bilgisayar*. Bu makine, kendiliğinden tüm bu fikirlere ve daha fazlası için gereken motoru temin etmiştir. “Zekânın otomasyonu yolunda o ana dek en baskın donanım bu olmuştur.” İlk bilgisayarların keşfinden sonra Turing, insan tarzı zekâyı bütünüyle mekânikleştirme olasılığını ele aldığı ilk makaleyi¹² 1950 yılında kaleme almıştır. Turing bu çalışmasında, bilgisayarların yapabileceği şeyler arasında “insanın zekâsını taklit etme”nin de olabileceği ve bununla düşünebilen bilgisayarların üretilebileceği savını ileri sürmüştür. Araştırmacılar 1950’ler boyunca, zekâyı mekanikleştirmek için çeşitli yollar keşfetmeye koyulmuşlardır. İnsanların yapabildiği bazı düşünsel görevleri gerçekleştirmesini hedefledikleri bilgisayar programları üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Yapay zekâ teknolojisinde atılan ilk adımlar, zekâ gerektiren bazı eylemleri saptama ve makinelerle bunların nasıl yaptırılacağını belirlemek olmuştur. Görsel imgeleri sınıflandırmak, basit sorulara yanıt vermek gibi işler 1950’lerin 1960’ların ilk yarısı boyunca ilk öncülerin çözmeye çalıştığı konulardır. Bunlara ek olarak yapay zekâ araştırmaları için kurulan laboratuvarlarda çalışmalar yapılırken, bu alana önem veren devlet kurumları ve şirketler de araştırmalara destek sağlamaya başlamıştır (Nilsson, 2018, pp. 56-65; 70-157)

1960-1970’ler boyunca yapay zekâ alanında önemli aşamalar kaydedilmiştir. Hızla üniversitelerde ve şirketlerde yeni ekipler, çalışma alanları kurulmuştur. Kimi fikirler doktora tezi araştırma projelerine konu olurken; diğer fikirler de laboratuvar ortamlarında bireysel araştırmacıların elinden çıkmaya başlamıştır. 1980’lerin ilk yarısına gelindiğinde ise, yapay zekâ çalışmaları askeri işler gibi farklı alanlarda denenmeye başlanmıştır. Nilsson’a göre 1975-1985 yılları arası yapay zekânın yükseliş dönemidir. Bu dönemde yapay zekânın usamlama, gösterim, yapay öğrenme, doğal dil işleme ve bilgisayarla görme gibi alt alanlarında yeni sonuçlar ortaya çıkmıştır. Sonraki dönemlerde internet teknolojisi ve büyük veri tabanları gelişmeye başlayınca yapay zekâ en yüksek seviyelerine ulaşmıştır. Artık yapay zekâ programları, insanların pek çok bilişsel yeteneğini tahmin edebilme, bazılarını tamamen

¹² Turing, A. M. (2009). Computing Machinery and Intelligence. In *Parsing the turing test* (pp. 23-65). Springer, Dordrecht.

otomatik hale getirebilme yetisine sahiptir (2018, pp. 169-663). Ancak günümüzde yapay zekânın en büyük hedefi “*insan düzeyinde yapay zekâ*”dır.

Mühendislik yöntemleri kullanılarak insan beyninin incelenmesi, şu an dünyadaki en önemli proje olarak görüldüğü söylenebilir. Bu projenin altında insan beyninin bir bilgisayar formu olarak kullanılıp kullanılmayacağı tartışması yatar (Kurzweil, 2015, pp. 4; 153). Yapay zekâ alanında yapılan çalışmalar *robotik, uzman sistemler, psikoloji* gibi alanları da yakından ilgilendirmektedir. Bu alanlarda yapılan çalışmalarla elde edilen sonuçlar, zihin felsefesinin kadim sorularını ortaya çıkarır. Bunlar, insanı “insan” yapan temel özelliğin ne olduğu, zihnin ve bilincin mahiyeti, zihin-beden problemi gibi soruları kapsamaktadır (Penrose, 1997, pp. 11-12). Bu sorunlar, yapay zekâ alanında “soyut bilinç aktiviteleri ile onlarla ilişkili somut nöral faaliyetler arasındaki ilişkinin doğası nedir? Bilinçli bir makine yapımının önünde bir engel var mıdır?” Bilgisayarların insanlara benzememeleri onların bilince sahip olma ihtimallerini tamamen ortadan kaldırır mı? gibi soruları içeren birtakım problemleri doğurur (Zeman, 2006, pp. 120-122).

Yapay zekâyı anlamlandırmak için “zekâ”nın tanımını yapmak gerekmektedir. Zekâ, genel anlamda beynin anlama, öğrenme, soyutlama, problem çözme, planlama gibi zihinsel işlevlerine verilen isme karşılık gelmektedir. Bu tanım göz önünde bulundurularak yapay zekânın mümkün olabileceği kabul edilebilir; ancak doğal zekânın yapay zekâdan üstün olduğu alanlar vardır. Örneğin, doğal zekâ yaratıcı ve doğurgandır, yapay zekâda ise yaratıcılık ve doğurganlık yoktur. Bilgiyi kazanma yeteneği insanın, doğal zekânın bir haliyken, yapay zekâda bilgi, sistemin içine özenle yerleştirilmelidir. Zihnin içeriğinin nasıl olduğuna dair tartışmalarla birlikte düşünüldüğünde, “mekanik bir zihin üretilebilir mi?” ya da “makinelere düşünebilir mi?” soruları ortaya çıkmaktadır (Searle, 1996, pp. 17-20).

1950’li yıllardan itibaren yaygınlaşan “yapay zekâ” kavramı, insan gibi rasyonel düşünen ve eylemde bulunabilen makine veya bilgisayar yazılımları anlamına gelmektedir. Düşünebilen ve doğal dilleri tam olarak anlayabilen, konuşabilen; haz, acı, arzu ve duyguları bilinçli olarak deneyimleyebilen; özgür iradesini kullanarak kararlar alabilen bir yapay zekâ gerçekten mümkün müdür? Zihin felsefesinde bu soruya verilen iki temel cevap “zayıf yapay zekâ” ve “güçlü yapay zekâ” olarak iki görüşte gruplanır. Zayıf yapay zekâyı savunanlar bu soruya olumsuz cevap vererek üretilecek en iyi yapay zekânın, insanın bilinçli zihinselliğini sadece taklit edebileceğini savunur. Güçlü yapay zekâ görüşü ise soruya olumlu cevap vererek, gerçekten düşünüp algılayabilen, hissedebilen ve özgür iradesini kullanarak davranışlarını değiştirebilen makine ya da bilgisayar yazılımlarının gerçekten mümkün olduğunu öne sürer (Arıcı, 2019, pp. 146-147). Güçlü yapay zekâ savunucuları, yapay zekânın bu boyutlara ulaşmasının uzun vadede teknolojik gelişmelerle mümkün olacağını iddia eder (Penrose, 1997, pp. 4-6)

İşlevselciler, bilgisayarın sadece uygun girdi ve çıktılar içeren bir programın uygulanmasıyla düşüncelere, duygulara ve anlamaya sahip olabileceğini savunmaktadır. Bu görüş en meşhur ve mevcut kataloglarda taraftar kitlesi en geniş olan görüştür. Searle, bu görüşü ‘güçlü yapay zekâ’ olarak isimlendirir (2014, p. 20). Güçlü yapay zekâcılara göre zihnin beyinle ilişkisi bir program ile donanım arasındaki ilişki gibidir. Searle, (2014, pp. 66-67) yapay zekâ ve işlevselcilik görüşü birleştğinde (güçlü yapay zekâcılar) zihin hakkında tamamen maddeci bir bakış açısına sahip olanların (işlevselciler), Descartes gibi beynin zihinle gerçekten ilgisi olmadığına inanabilmelerini ironik bulur.

Makinelerin programlanarak birtakım davranışlar gösterebilmesi “zayıf yapay zekâ”; makinelerin programlanarak zeki ve bilinçli hareket edebilmeleri ise “güçlü yapay zekâ” görüşüne denk düşmektedir. Güçlü yapay zekâ argümanına karşı olanlar makinelerin insanlardan farklı olduklarını savunmaktadırlar. Zayıf yapay zekâyı savunanlara göre makineler “sevgi, öfke, sağduyu vb.” gibi duygulara sahip olamazlar. Güçlü yapay zekâyı savunanlar ise, karmaşık bir bilgisayar programının sadece bir zekâ taklidinden ibaret olmayacağı, aksine; “telefonların ne olduğunu gerçekten anlayacak ve gerçekten düşünebilecek” düzeyde insan

zihnine eşdeğer bir yapıda olabilmemesinin mümkün olduğunu ileri sürerler (Mandik, 2014, p. 94).

Yapay zekânın gerçekleştirilebilirliğinin tartışılmaya başlandığı zamanlar olan 1960'lı yılların ardından felsefeciler de yapay zekânın olanaklılığına ve sınırlarına ilişkin olarak radikal sorgulamalara girişirler. Alan Turing'in geliştirdiği test, tüm bilimlerde etkili olmasının yanı sıra yoğun eleştiriler de alır. Alan Turing tarafından geliştirilen *Turing Testi* bir yapay zekânın insan zekâsına eşit bir seviyeye sahip olup olmadığını ölçen bir test olarak bilinmektedir. Bu teste göre bir insan deneği, birden fazla muhatapla hiçbirini görmeksizin diyaloga girer. Muhataplardan birinin arasına test edilecek olan yapay zekâlardan bir tanesi yerleştirilir. Eğer insan deneği muhataplar arasındaki yapay zekâyı fark edemezse test geçilmiş, yani başarılı olmuş sayılır. Bu sonuçla yapay zekânın insanla eş değer bir zekâya sahip olduğu kabul edilir. Ayrıca bu test *işlevselci* kuramla birebir örtüşmektedir ve zamanla güçlü yapay zekâyı savunanların en önemli gerekçesi haline gelmiştir (Turing, 2009, pp. 13-22). Bu bağlamda, işlevselciliğin gelişmekte olan yapay zekâ bilimiyle çok sıkı bağlantıları olduğu söylenebilir (Zeman, 2006, p. 397). Turing testinin ilk kez ortaya çıktığı 1950'lilerden günümüze dek, bilgisayar bilimciler oldukça karmaşıklaşan algoritmalar yaratmayı başarmıştır. Bu durumu Harari "dataizm¹³" olarak kavramsallaştırmıştır. Ona göre "...evren veri akışından meydana gelir ve her olgunun ya da varlığın değeri veri işleme sürecine yaptığı katkıyla belirlenir..." (2016, p. 579).

Güçlü yapay zekâ argümanına karşı çıkan grubun güçlü yapay zekânın imkansızlığı üzerinden öne sürdüğü birtakım gerekçeler vardır. Bunlar "*bilinçsiz edimler, dil, kimlik, öğrenme-deneyim, sağduyu, özbilinç*" kavramlardır¹⁴. Çalışmanın ana eksenini göz önünde bulundurulduğunda bu gerekçelerden en önemlisi "özbilinç" kavramıdır. Yalnızca Turing testine dayanarak yapay zekânın insanla eş değer bir zekâyı sahip olduğu kanısına varılması, 'özbilinç' gibi insan zihnine ait en temel ayırt edici özelliğin görmezden gelinmesi anlamına gelmektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında detaylıca bahsedildiği gibi, 'özbilinç' insanın diğer varlıklardan farklı olarak bilinci aracılığıyla 'kendisinin var olduğunda emin olması veya farkındalığı' anlamına gelmektedir. İnsanın bu farklılığı, akıllara Avusturyalı filozof ve matematikçi Wittgenstein'in "Bir makinenin düşünmesi mümkün müdür?" sorusunu getirmektedir (2011, p. 55). Ona göre bir makine insana dair her şeyi bilebilir; ancak insan olmanın ne demek olduğunu bilemez. Aynı şekilde insanlar da bir makine olmanın ne demek olduğunu bilemez (Wittgenstein, 1986, p. 178). Wittgenstein'in bu yorumu insanın özbilinç açısından bir farkındalığa sahip olma durumunu pekiştirir niteliktedir.

Güçlü yapay zekâ görüşüne uygun olan testlere karşı çıkan birçok argüman geliştirilmiştir. Bunlardan en önemlisi Amerikalı Düşünür John Searle tarafından geliştirilen *Çince Odası Deneyi*'dir. Searle bu deneyi insan bilişselliğine eşdeğer bir yapay zekânın imkanının olmadığını ve sentaksın (söz dizimi kurallarının) kendi başına anlam üretemeyeceğini kanıtlamak için tasarlamıştır. Bu deneye göre, Searle kendisini Çince Odası adı verilen, dışarıyla irtibatı sadece giriş çıkış delikleri olmak üzere iki delikten oluşan bir odada hayal edilmesini ister. Searle tek kelime dahi Çince bilmemektedir fakat odanın içindeki raflarda olası Çince soruların tamamına Çince doğru yanıtlar vermeyi sağlayabilecek sayıda Çince'den Çince'ye manuel kitapları bulunmaktadır. Odanın dışındaki Çinliler, küçük kağıtlara yazdıkları Çince soruları giriş deliğinden içeriye uzatırlar. Searle, bu Çince sorulara karşılık gelen doğru cevapları ilgili manuel kitaplar yardımıyla bulur, cevapları soruların karşısına yazıp çıkış deliğinden küçük kağıtları geri uzatır. Dışarıdaki Çinliler, sorulara doğru cevaplar verildiği için odanın içinde kim varsa bu kişinin tam anlamıyla Çince bildiğini düşünürler. Searle'e göre (1996, p. 44) üretilecek en gelişmiş yapay zekânın algoritması Çince odasındaki sistemin ötesine geçemeyecektir.

¹³ "Dataizm" iki temel disiplinle ilişkiler kurar: Bilgisayar ve biyoloji. Daha detaylı bilgi için Bkz. (Harari, 2016).

¹⁴ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. (Koyuncu, 2015; Penrose, 1997; Zeman, 2006, Taslaman, 2008)

Hiç Çince bilmeyen Searle'e nasıl yazması gerektiğini gösteren bir eğitim verilse ve o hiçbir şekilde Çince anlamadığı halde kendisine verilen karakterlere göre kütüphaneden o karakterlerin anlamını çıkarsa dahi onun Çince bildiği söylenemez (Searle, 2014, p. 55). Searle, bu deney sonucunda "bilgisayarların sadece sembolleri işlediğini ve insanlar gibi bir anlamlandırma sürecinin mümkün olmadığı" tezini öne sürmüştür. Searle'ün "güçlü yapay zekâ"yı savunan bilim insanlarına karşı temel bir itiraz niteliği taşıyan bu deney, bir bilgisayarın asla kendisinin farkında olamayacağını ortaya koyması açısından da oldukça önemlidir. Ona göre hiçbir yapay zekâ, kendi sergilediği sözel ya da bedensel davranışı anlamlandıramayacaktır. O halde güçlü yapay zekâ imkansızdır.

Searle, belirli verilerin kullanılarak insanın çeşitli bilişsel özelliklerinin bir programa yüklenmesi olarak tanımlanabilecek yapay zekâ kavramını ve güçlü yapay zekâ savunucularının çıkarımlarını "akıldışı" bulur. Yapay zekâda bir robota insaninkine benzer birtakım nitelikler yüklenerek ondan çeşitli becerileri ve eylemleri yerine getirmesi beklenmektedir. Ancak bu noktada yalnızca davranışları gözlemlenen bir bilince ya da bilinçli yaşantılara, zihinsel/bilişsel deneyimlere sahip olduklarının bilinebildiği savı, ciddi bir sorun yaratmaktadır (Searle, 2014, pp. 40-42). Güçlü yapay zekâ görüşü insan beyni konusunda, temel olarak biyolojik hiçbir şeyin olmadığı sonucuna varmaktadır. Bu bakış açısına göre, her durumda doğru bir programı, doğru girdileri ve çıktıları olan herhangi bir fiziksel sistem, tam olarak insanların zekâlarıyla aynı anlamda bir zekâyâ sahip olacaktır. Ancak Searle'e göre, (1996, pp. 39; 43-44) biçimsel ya da sözdizimsel olarak nitelendirilen bu programların özelliklerinin, aklın işleyiş ilkesiyle bir tutulması bu korkunç yanılgılara yol açar. Bir zekâyâ sahip olmak, biçimsel ya da sözdizimsel işleme sahip olmaktan çok daha fazlasıdır. Bilgisayar programı yalnızca bir sözdizimdir; akılsa, sözdizimden çok başka bir şeydir. Akıl, anlamsaldır ve içeriği vardır.

Eğer zihin materyalistlerin öne sürdüğü gibi "maddi" bir şeyse ve zihnin gizemleri tamamen çözülebilirse, bu hammadde ile insan zihni taklit edilebilir hale gelir. Bu gerçekleştiği takdirde zihne yönelik yaklaşımlardan "materyalist işlevselci" bakış açısının haklılığından kimsenin şüphesi kalmayacaktır (Taslaman, 2008, p. 120). Günümüzde yaygınlaşan bu inanç ve beklenti, yapay zekâ çalışmalarıyla ilintili hale gelmiştir. Ancak her ne kadar insan zekâsına eşdeğer bir yapay zekânın mümkün olabileceği düşünür ve bilim insanları açısından öne sürülse de, insanlar hâlâ kendisini çok özel bir canlı olarak görmektedir. Zihin felsefeciler bu düşüncenin altında, insanların henüz kendi zihinlerinin nasıl çalıştığını tam olarak bilmemesinin yattığını ifade etmektedir. Bu da agnostik bir duruşu ortaya çıkarır. Ayrıca yapay zekâ genellikle teknik bir konu olarak görünse de, geçmişi disiplinlerarası bağlantılara dayanmaktadır. Son dönem yapay zekâ araştırmaları sadece felsefe ile ilgili değil aynı zamanda psikoloji, edebiyat, sinema gibi birçok alanı ilgilendiren -özellekle 20. Yüzyıl'ın son dönemlerinde- bulguları ortaya çıkarmıştır.

3. *Blade Runner* (1982) Filminde Yapay Zekâ Problemi

Modern bilimde insanlık sürekli incelenmektedir; ancak yapay zekânın ortaya çıkmasıyla insanlıktan ziyade "yapay ve gerçek insan" arasındaki farkın incelenmesi önem kazanmıştır. Bu incelemelerde ortaya çıkan en önemli paradoks, "İnsan zihnine eşdeğer yapay bir zihnin üretilip üretilmeyeceği" konusudur. Bu tartışma, çalışmanın kuramsal kısmında detaylıca ele alınmıştır. Hatırlanacağı üzere söz konusu paradoksa cevap verenler "zayıf yapay zekâ" ve "güçlü yapay zekâ"yı savunanlar olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Zihin felsefesi bağlamında ortaya çıkan bu ayrım ve buna bağlı olarak ortaya çıkan farklı görüşlerde ortak bir kanıya varılamamıştır. Ancak bu farklı argümanların çelişkisi, zihin felsefecileri tarafından "özbilinç" kavramıyla aşılmaya çalışılmıştır.

Blade Runner (*Bıçak Sırtı*) filmi üzerinden, bilim-kurgu sineması, yapay zekâ ve distopya kavramları akademik çalışmalara konu olmuştur; ancak literatürde yapay zekâ kullanımını "zihin felsefesi" ve "özbilinçlilik hali"yle ilişkilendiren çalışmalar azınlıktadır. Bu bağlamda, çalışmanın henüz 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısından itibaren tartışılmaya başlanan zihin felsefesi

ile sinemanın bağlantısını kurarak literatüre katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Bu bölümde çalışmanın kuramsal çerçevesi dikkate alınarak “güçlü yapay zekâ”, “zayıf yapay zekâ” ve “özbilinç” kavramları üzerinden *Blade Runner* filmi incelenecektir. Bu noktada, inceleme nesnesi olarak neden *Blade Runner* filminin seçildiğinin açıklanması önemlidir. Fritz Lang’ın yönetmenliğini yaptığı *Metropolis* (1927) filminden günümüze dek yapay zekâ konusu pek çok kez sinema filmleri üzerinden ele alınan bir konu olmuştur. Ancak 1982 yılında üretilen *Blade Runner* filmi önceki örneklerden ayıran en önemli nokta, filmde yer alan yapay zekâlı robotların ‘özbilinçlilik’e dair ipuçları gösteren ilk örnek olmasıdır. Bu film sonrasında yapay zekâ konusunun işlendiği diğer yapımlarda da¹⁵ ‘özbilinçlilik’ problemi işlenmiştir.

Blade Runner 1982 yılında Ridley Scott tarafından çekilen ABD yapımı sinema filmidir. Film, çekildiği dönemden daha uzak bir tarih olan 2019 yılına işaret eder. Filmde dünyanın distopik bir yaşam alanı haline geldiği tasvir edilir. Los Angeles’ta bulunan ve büyük bir şirket olan *Tyrell*, ‘Replicant’ isimli, görsel olarak insandan kolayca ayırt edilemeyen ve neredeyse insana özdeş kopyalar üretmektedir. Şirketin ürettiği en üst düzey kopyaların adı ise ‘Nexus 6’ dır. Nexus 6 kopyaları, güç ve çeviklik bakımından, onları yaratan genetik mühendislerden üstün ve en az onlar kadar zekidir. Bu kopyalar dünya dışındaki diğer gezegenlerin tehlikelerle dolu keşif ve kolonileştirme sürecinde köle olarak kullanılmaktadır.

Nexus 6 savaş timinin, yirmi üç kişiyi katlederek bir kolonide çıkardığı isyandan sonra replikantlar yasadışı ilan edilerek ölüme mahkûm edilir. ‘Keskin nişancı birimleri’ olarak isimlendirilen özel polis ekipleri dünya sınırlarına giren bütün kopyaları öldürmekle görevlendirilmiştir. Bu kopyalar üç erkek, üç kadın olmak üzere toplamda altı adettir. Polislerin replikantları öldürmesine ‘infaz’ değil; “emekliye ayırma” denilmektedir. Tecrübeli ve bu işte başarılı bir polis olan Rick Deckard¹⁶ ise görevini bırakmış olmasına rağmen kendisine verilen son görevi kabul eder ve Los Angeles’da bulunan replikant olarak isimlendirilen robotları yakalamaya koyulur.

Bu robotlar duyguları dışında, insanları her yönden taklit etmek üzere tasarlanmıştır; ama tasarımcılar birkaç yıl sonra robotların nefret, sevgi, korku, öfke, imrenme gibi duygusal tepkilerini geliştirebileceğini fark eder. Bu yüzden kopyaları üreten *Tyrell* Şirketi onlar için bir güvenlik önemi alır. Bu önlem, robotların sadece dört yıllık yaşam süresine göre tasarlanmalarıdır. Bunun üzerine Nexus 6 robotlar daha fazla yaşamak isterler ve kendilerini üreten Eldon Tyrell’a ulaşmaya çalışırlar.

Polis Rick Deckard’ın ilk görevi *Tyrell* şirketinde bulunan ve kadın olarak tasarlanmış bir replikant olan Rachael’i test etmektir. Deckard ve Rachael’in konuşmaya başladığı esnada şirketin sahibi Eldon Tyrell odaya girer ve Polis Deckard’la arasında şöyle bir diyalog geçer:

Eldon Tyrell: Bu, karşınızdakinin duygularını anlama testi mi olacak? Sözde yüz kızarması tepkisinde kılcal damarların genişlemesi gözbebeğinin büyüyüp küçülmesi, irisin istem dışı büyümesi...

Deckard: Buna kısaca Voight-Kampff diyoruz.

Bu noktada Eldon Tyrell’in “bu karşınızdakinin duygularını anlama testi mi olacak?” sorusu, bizi temelinde materyalizmin bulunduğu “felsefi davranışçılık” teorisine götürmektedir.

¹⁵ *Blade Runner* (1982) filminin devamı olarak tasarlanan ve 35 yıl sonra Denis Villeneuve tarafından çekilen *Blade Runner 2049* (2017) filminde yer alan replikantların da ‘özbilinçlilik durumu’ vurgulanmıştır. Üretilen yeni nesil replikantların kendilerinin yapay zekâyâ sahip bir tasarım olduğunun farkında olması ve kimliklerini benimsemeleri bunun en önemli belirtisidir. Ancak filmde, özbilinç (kendilik bilinci), merkezi bir konu olarak ele alınmamıştır. Yapay zekâ teknolojisini özbilinçlilik probleminde değinerek yansıtan diğer bir güncel örnek ise, 2016 tarihinde yayınlanan ve 3 sezon devam eden *Westworld* dizisidir.

¹⁶ Filmde bu ismin filozof Descartes’ın ismine ve telaffuzuna benzerlik göstermesi dikkat çekmektedir. Bunun bilinçli bir gönderme olduğuna dair iddialar ortaya atılmıştır. Detaylı bilgi için Bkz. (Boissoneault, 2017). <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/are-blade-runners-replicants-human-descartes-and-locke-have-some-thoughts-180965097>. Erişim Tarihi: 11.06.2020.

Hatırlanacağı üzere Ryle tarafından geliştirilen felsefi davranışçılık argümanı “insanın zihniyle ilgili çıkarımların ancak onun davranışlarının gözlemlenmesiyle yapılabileceğini” iddia etmekteydi. Bunun yanı sıra Polis Deckard’ın sözünü ettiği “Voight-Kampff” testi ve bu test için kullanılan aletin çalışma mekanizması da felsefi davranışçılık teorisine uygun düşmektedir. Filmde yer alan Voight-Kampff, göze hizalanan bir alet aracılığıyla gözün verdiği tepkimelere göre karşıdaki insanın yapay zekaya sahip olup olmadığını ayırt etmeye yarayan bir cihazdır. Voight-Kampff test yönteminin temel mantığı, Alan Turing’in meşhur “Turing Testi”ne benzemektedir.

Görsel-1: Voight-Kampff Testi

Görsel-2: Voight-Kampff Testi

Ürettiği robotları “İnsandan daha insan” sloganıyla piyasaya süren Eldon Tyrell, test sahnesinin devamında: “Rachael bir deney, onlarda tuhaf bir saplantı gözlemlenmeye başladı. Bizim yıllar içerisinde sahip olduğumuz deneyimlere sahip olmak için birkaç yıllık yaşam süreleri olduğundan, duygusal bakımdan deneyimsizler. Eğer onlara bir geçmiş bağışlarsak, duyguları için bir temel ya da destek yaratabiliriz ve böylece onları daha iyi denetleyebiliriz” der. Bu aslında “zayıf yapay zekâ”yı savunarak “güçlü yapay zekâ”nın olanaklılığını eleştirenlerin değindiği konulardan biridir. Zayıf yapay zekâcılar, her ne kadar insan formuna yakın bir yapay zekânın üretilebilme olanağı bulunsa da, bu robotlarda insana dair olan sevgi, acıma, öfke, farkında olma vb. gibi zihin hallerinin bulunamayacağını bunun sadece insana has şeyler olduğunun altını çizmiştir. Ancak filmin bahsi geçen sahnesinde güçlü yapay zekâ teorisinin de ötesinde “insandan daha insan” sloganına uygun replikantların olanaklılığı vurgulanmaktadır. Eldon Tyrell, bunun için de replikantların duygusal bakımdan deneyimini artırmak ve onları denetlemek için bir geçmişe yani anılara sahip olmaları gerektiğini düşünmektedir.

Denek Rachael, kendisini insan zannetmektedir¹⁷; çünkü tam da Tyrell’in bahsettiği türden bir geçmişe (anılara) sahip olarak üretilmiş bir kopyadır. Çünkü Tyrell bilincin, aynı zamanda düşünmenin, duygunun, algının, iradenin ve anıların farkında olunmasını sağlayan bir yeti olduğunun farkındadır. Damasio’ya göre filmdeki bu durum “benlik”e karşılık gelir. Benlik, insanın bilinçli olduğunu varsaydığı her anda onunla olan bir süreçtir. Benlik aynı zamanda belirli bir yaşamda öyküsünden oluşan dinamik bir nesnedir. Benliğin bu özelliği insanın deneyimleri ile ilgilidir (2020, pp. 8-9). Filmde anıların varlığı fotoğraflar aracılığıyla vurgulanmıştır. Bu noktada bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Replikantların anılara sahip olması onları gerçekten insana eşdeğer yapar mı? Bu sorunun tartışılması için ‘özbilinç’ kavramı oldukça önem taşımaktadır. Çünkü replikantın anılara sahip olması “kendilik bilincinin” oluşması için yeterli değildir. Bu durum, filmde yer alan yapay zekâlı replikantların zihinsel yapısına “özbilinç” perspektifinde bakılmasını gerekli kılmaktadır.

¹⁷ Örneğin *Westworld* dizisinde yer alan Bernard Lowe karakteri de kendisini insan zannetmektedir. Ancak ilerleyen bölümlerde yaratıcısı Ford’un onun bir robot olduğunu söylemesiyle insan olmadığını öğrenir. Bu da aslında Bernard’ın kendilik bilincinden yoksun olduğunu - ki bu zayıf yapay zekâ savunucularını haklı çıkarır- gösterir (1. Sezon / 10. Bölüm).

Görsel-3. Anıları temsil eden fotoğraflar

Görsel-4. Rachael'in annesiyle fotoğrafı

Zayıf yapay zekâyı savunanlara göre insan zihnine eş değer bir yapay zekânın üretilmesi imkansızdır. Ancak *Blade Runner* filmi incelendiğinde robotların insana çok yakın bir formda ve zihinde olması güçlü yapay zekâyı savunanları haklı çıkarır gibi görünmektedir. Ancak filmde Rachael'in kendilik bilincine sahip olup olmadığı sorusu (robot mu yoksa insan mı olduğunu idrak edememesi) zayıf ve güçlü yapay zekâ bağlamında bir paradoksa yol açmaktadır. Rachael'in test sahnesinin bitiminde polis Deckard'ın, Tyrell'a "Nasıl olur da kendisinin ne olduğunu bilemez?" sorusu, bu durumu yansıtır niteliktedir. Rachael kendisinin bir replikant olduğunun farkında mıdır? Yani kendi varlığının farkında mıdır? Eğer farkındaysa Rachael insana eşdeğer (güçlü yapay zekâ) bir kopya mıdır? Bu sorunun cevabını vermek oldukça zordur. Rachael'in bir deney olduğu izleyici tarafından bilinmektedir. Ancak Rachael, kendisini insan zannetmektedir. Bu durum "zayıf yapay zekâ"yı savunanları haklı çıkarır gibi görünmektedir.

Polis Deckard, altı replikanttan dördünü öldürmeyi başarmıştır. Geriye kalan Roy ve Pris adındaki iki replikant ise Tyrell'e ulaşmaya çalışmaktadır. Amaçları üreticileri olan Tyrell'i bularak yaşam sürelerini uzatmanın bir yolunu bulmasını sağlamaktır. Roy ve Pris, Eldon Tyrell'a ulaşmak için şirketin ürettiği kopyaların genetik tasarımcısı Sebastian'a başvurur. İki replikantın Sebastian ile kurduğu diyaloglar, zihin felsefesi bağlamında yapay zekâyı inceleme amacı taşıyan bu çalışma açısından önemli veriler sağlamaktadır. Bu diyaloglar, hayatta kalan replikantların Sebastian'ın evinde bulunduğu bir sahnede geçmektedir:

Sebastian: O kadar farklısınız ki, o kadar mükemmelsiniz ki...

Replikant (Roy): Evet.

Sebastian: Modeliniz ne sizin?

Replikant (Roy): Nexus 6.

Sebastian: Biliyordum! Çünkü Tyrell Şirketi için genetik tasarım yapıyorum. Sizde benden bir şeyler var. Bana bir şeyler gösterin.

Replikant (Roy): Ne gibi?

Sebastian: Ne olursa!

Replikant (Roy): Biz bilgisayar değiliz, Sebastian, biz canlıyız.

Replikant (Pris): Düşünüyorum Sebastian, o halde varım.

Roy'un "biz bilgisayar değiliz, canlıyız" sözü ilk bakışta filmde güçlü yapay zekâ fikrinin varlığını göstermektedir; ancak daha da önemlisi Roy'un bu sözü yine "özbilinç" kavramına gönderme yapmaktadır. Hegel, Kant, Searle gibi düşünürlerin üzerinde durduğu (1977, p. 110) özbilinç (kendilik bilinci), insanın 'kendi varlığının, ne olduğunun farkında olması' anlamına gelmektedir. Bu sahnede Roy'un Sebastian'a söylediği cümle, zayıf yapay zekâ savunucularının en dayanıklı argümanı ve sadece insana has bir özellik olarak gördükleri 'özbilinç' gerekliliğini sarsacak türdendir. Roy'un bu sözü, replikantların kendi varlıklarının farkında olduklarını -robot olduklarının- gösterir niteliktedir.

Bu sahnede dikkat çeken diğer bir nokta da diğer replikant Pris'in Sebastian'a kurduğu "Düşünüyorum Sebastian o halde varım" cümlesidir. Bu cümle açık bir şekilde, zihin ve beden iki ayrı töz olduğunu iddia eden Descartes'ın meşhur "Cogito ergo sum. (Düşünüyorum

öyleyse varım.)” sözüne bir göndermedir. Descartes, bu sözüyle aslında zihnin belirleyici özelliğinin “bilinçli olmak” yani, “düşünmek” olduğunu vurgular (Edelman & Tononi, 2019, p. 20). Düşündüklerine göre artık onlar da insan sayılabilir mi? Düşünme eylemi tek başına, insanları başka varlıklardan ayırt eden bir özellik midir? Bu sorunun cevabı güçlü yapay zekâyı savunanlara göre ‘evet’ tir. Çünkü onlara göre üretilen yapay zekâların zihinsel olarak insana eş değer olması ve normal insanların bunu fark edememeleri bu makinelerin ‘insan’ olarak adlandırılması için yeterlidir.

Roy, genetik tasarımcı Sebastian’ın yardımıyla yaratıcısı Tyrell’a ulaşır. Roy yaratıcısı Eldon Tyrell’dan yaşam süresini uzatmasını talep eder. Tyrell ise bunun teknik olarak mümkün olmadığını, yapılacak herhangi bir müdahalenin telafi edilemeyecek sorunlara yol açabileceğini dile getirir. Roy bu duyduklarından sonra Tyrell’ı öldürür.

Zihinle ilgili en önemli sorulardan birisi “özgür iradenin ne olduğu ve bu özelliği makinelerde var olup olamayacağı”dır (Kurzweil, 2015, p. 9). Filmin son kısımlarına gelindiğinde Polis Deckard Pris adındaki kadın replikantı öldürmeyi başarmıştır ve geriye son replikant Roy kalmıştır. Deckard ve Roy, uzun bir kovalamacadan sonra bir binanın çatısında bir araya gelirler. Roy, düşmek üzere olan Deckard’ı kolundan yakalayarak kurtarır ve onu öldürmekten vazgeçer. Roy’un polis Deckard’ın hayatını bağışlaması, onun özgür iradesini kullanma yetisine ve vicdana sahip olduğunu gösterir. Roy’un bu davranışı da güçlü yapay zekâyı destekleyen bir argüman olarak görülebilir. Çünkü zayıf yapay zekâcılarının güçlü yapay zekâcılara yönelttiği en temel eleştiri, üretilen yapay zekâların insana özel olan sevgi, vicdan, acıma, irade vb. gibi duygulara sahip olamayacağıdır. Ancak Roy’un bu duygulara sahip olduğu açıktır.

Filmin sonunda Polis Deckard, evine döner ve replikant Rachael’ı da alarak Los Angeles’ı terk eder. Deckard, replikant Rachael’e âşık olmuştur. Deckard’ın, Rachael’in bir makine olduğuna inanmaması ve ona karşı duygusal açıdan birtakım hisler beslemeye başlaması, güçlü yapay zekâ görüşüne işaret eden bir durumdur. Eldon Tyrell’in filmin başında belirttiği gibi, Rachael bir deneydir ve diğer replikantlardan farklı olarak ona bazı anılar bahşedilmiştir. Rachael’in, Deckard’la geçen bir sohbetinde anılarından ve annesinden bahsetmesi, Deckard’ın onun bir replikant olduğuna dair şüphelerini ortadan kaldırmış ve ona karşı duygusal hisler beslemesine neden olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Güçlü yapay zekâ ve zayıf yapay zekâ ayrımı dikkate alınarak ‘özbilinçlilik’ paradoksu zemininde çatısı oluşturulan bu çalışma içerisinde incelenen filmde “güçlü yapay zekâ” görüşünün yoğun olduğu görülmektedir. Filmin genelinde kuramsal kısımda değinilen zihin felsefesinin temel paradigmlarına yer verilmiştir.

Blade Runner filminde üretilen robotları fiziksel ve zihinsel olarak normal insandan ayırt etmek oldukça zordur. Hatta bu robotlar birçok açıdan insanlardan çok daha yeteneklidir. Replikantların film analizi kısmında bahsedilen tüm özellikleri güçlü yapay zekâcılarının argümanlarını destekler niteliktedir. Güçlü yapay zekâ fikrine karşı çıkan zayıf yapay zekâcılar kuramsal kısımda da değinildiği üzere, üretilen yapay zekâların hiçbir zaman insandaki gibi bir zihinsel yapı ve seviyeye ulaşamayacağını birtakım argümanlar üzerinden savunmuştur. Bu argümanlarda, yapay zekâ üreticileri birebir insana dair özelliklerin hepsi robotlara eklenebilecek dahi olsa ‘özbilinç’ yetisinin hiçbir zaman var olamayacağı öne sürülmektedir. Dolayısıyla bu robotların düşünmeleri ve düşünmelerinin farkında olmaları da onları insana eşdeğer saymak için yeterli bir neden değildir. Onların tamamen insana eşdeğer sayılması için ‘özbilinç’ yetisine sahip olmaları yani ‘makine olduklarının farkında olması’ gerekmektedir. Ancak filmdeki replikantlar göz önüne alındığında Rachael dışında tüm replikantların -özellikle de Roy ve Pris’in- ‘makine olduklarının farkında oldukları görülmektedir. Filmdeki anlatı ve oluşturulan karakterler göz önüne alındığında, zayıf yapay zekâ savunucularının en güçlü argümanı olan ‘özbilinç’ de robotlara kazandırılmış görünmektedir. Onlar robot

olduğunun bilincindedirler. Öyle ki replikantlar yaşam sürelerinin uzatılması için yaratıcıları Tyrell'a savaş açıp onu öldürecek kadar ileri giderler. Bu bağlamda, filmde kullanılan yapay zekânın yüksek yönlü olması, özbilinçliliğin varlığını sunmasının yanında; insanlığa karşı bir yıkım tehdidi oluşturmasını da beraberinde getirmektedir.

Dolayısıyla Blade Runner filminde, zihin felsefesi çerçevesinde ortaya çıkan çoğu paradoks yansıtılmış ve yapay zekânın geleceği üzerine bir öngöründe bulunulmuştur. Bu öngörü, zamanla insana eşdeğer; hatta insandan daha üstün yapay zekâlı robotların tasarlanabileceği yönündedir. Filmdeki yapay zekâ paradigmasının zeminini idrak edebilmek için zihin ve bilinç ile ilgili felsefi görüşlere odaklanmak yerinde olacaktır. Filmde tasarlanan robotlar zihin felsefesinde yer alan ontolojik kuramlar açısından değerlendirildiğinde, fizikalist (materyalist) argümana bağlı olan "işlevselci" görüşü benimsediği ortaya çıkmaktadır. Bu ontolojik kuram "güçlü yapay zekâ"nın imkânlılığını savunan grubun fikirlerini yansıtır niteliktedir. Çünkü belki de insanların en gizemli -çözülmesi zor görünen- bilinçsel özelliği olan "özbilinç" gerekliliği, filmde yer alan robotlarda bulunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı:

Makale yazarı herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyan Özeti:

Yazarlar makaleye %50 ve %50 oranda katkı sağlamış olduklarını beyan ederler.

Kaynakça

- Arendt, H. (2018). *Zihnin Yaşamı*. (Çev. İsmail Ilgar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arıcı M, & M, Doğan. (2018). Prof. Dr. Erdinç Sayan ile Söyleşi: Zihnin Doğası Üzerine. *Yapay Zekâ ve Zihin Felsefesi Dergisi*. 1 (2). s.241-256.
- Arıcı, M. (2014). Materyalizm, Fenomenal Özne ve Ontolojik Statüsü. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*. 4 (2). s. 1-13.
- Arıcı, M. (2019). Zihin Felsefesi (Ed. Murat Arıcı). *Felsefeye Giriş*. Ankara: Nobel Yayınevi. s. 107-151.
- Boissoneault, L. (2017). Are Blade Runner's Replicants "Human"? Descartes and Locke Have Some Thoughts. <https://www.smithsonianmag.com/arts-culture/are-blade-runners-replicants-human-descartes-and-locke-have-some-thoughts-180965097>. Erişim Tarihi: 11.06.2020.
- Büyük, C. (2013). "Düalizm, Bilinç ve Tanrı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 39. s. 134-158.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Churchland, P. (2013). *Matter and Consciousness*. London: A Bradford Book.
- Damasio, A. (2020). *Zihindeki Benlik: Bilinçli Beynin Gelişimi*. (Çev. Emek Akman). Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Deeley, M, Lauzirika, C. (Yapımcı), & Scott, R. (Yönetmen). (1982). *Blade Runner* [Sinema Filmi]. ABD: Warner Bros.
- Dennett, D. (2020). *Bilinç Açıklanıyor*. (Çev. Sibel Kibar). İstanbul: Alfa.
- Descartes, R. (1942). *Metafizik Düşünceler*. (Çev. Mehmet Karasan). Ankara: Maarif Matbaası.
- Descartes, R. (1996). *Söylem Kuramlar Meditasyonlar*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.

- Descartes, R. (1998). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (Çev. Afşar Timuçin, Yüksel Timuçin). İstanbul: Bulut Yayınları.
- Descartes, R. (2007). *Felsefenin İlkeleri*. (Çev. Mesut Akın). İstanbul: Say Yayınları. Edelman, G, M. ve Tononi, G. (2019). *Bilincin Evreni: Maddenin Hayale Dönüşümü*. (Çev. Ahmet Subaşı). İstanbul: Küre Yayınları.
- Günday, Ş. (2003). *Zihin Felsefesi*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Harari, Y, N. (2016). *Homo Deus* (Çev. Poyzan Nur Taneli). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Hegel, G.W.F. (1977). *Phenomenology of Spirit*. (Çev. A.V. Miller). Oxford University Press.
- Hofstadter, D. (2015). *Ben Bir Garip Döngüyüm*. (Çev. İlkay Alptekin Demir). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hyppolite, J. (1974). *Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit*.
- Kant, I. (1993). *Arı Usun Eleştirisi* (Çev. A. Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Koyuncu, M. (2015). *Çağdaş Zihin Felsefesinde Yapay Zekâ Tartışmaları: Turing Testi ve Yansımaları*. Çukurova Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Kurzweil, R. (2015.) *Bir Zihin Yaratmak*. (Çev. Dilara Gostolüpçe). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mandik, P. (2014). *This Is Philosophy of Mind An Introduction*. Oxford: John Wiley & Sons.
- Nagel, T. (1974). *What Is It Like to Be a Bat?* *Philosophical Review*, 83, 435-500.
- Nilsson, J, N. (2018). *Yapay Zekâ Geçmişi ve Geleceği*. (Çev. Mehmet Doğan). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Penrose, R. (1997). *Bilgisayar ve Zekâ: Kralın Yeni Usu-I*. (Çev. Tekin Dereli). Ankara: TÜBİTAK.
- Rorty, R. (1997). *Bedenden Ayrı Var Olma Yetisi*. *Cogito Dergisi*. (Çev. Doğan Şahiner). Sayı: 10. s. 187-199.
- Ryle, G. (2011). *Zihin Kavramı*. (Çev. Sara Çelik). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Sayan, E. (2012). *Analitik Zihin Felsefesinin Temel Problemlerine Bir Bakış*. *Kaygı. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. (19), s. 37-54.
- Searle, J. (1996). *Akıllar Beyinler ve Bilim*. (Çev. Kemal Bek). İstanbul: Say Yayınları.
- Searle, J. (2005). *Bilinç ve Dil*. (Çev. Muhittin Macit, Cüneyt Özpilavcı). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Searle, J. (2006). *Zihin Dil ve Toplum*. (Çev. Alaattin Tural). İstanbul: Litera Yayıncılık. Searle, J. (2014). *Zihnin Yeniden Keşfi*. (Çev. Muhittin Macit). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Shaffer, J. (1991). *Zihin Felsefesi Açısından Bilinç, Ruh ve Ötesi*. (Çev. Turan Koç). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Spinoza, B. (2014). *Etika*. (Çev. Hilmi Ziya Ülken). Ankara: Dost Kitabevi.
- Taslaman, C. (2008). *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Timuçin, A. (2000). *Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*. İstanbul: Bulut Yayınları.

Timuçin, A. (2004). *Descartes Felsefesine Giriş*. İstanbul: Bulut Yayınları.

Turing, A. M. (2009). *Computing Machinery and Intelligence In Parsing the Turing Test* Springer. Dordrecht. s. 23-65. United States of America: Northwestern University Press.

Wickham, A. (Yapımcı), & Nolan, J. (Yönetmen). (2016). *Westworld* [TV Dizisi]. ABD: Warner Bros, Television Distribution.

Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical Investigations*. (Çev. G. E. M. Anscombe). Great Britain: Basil Blackwell.

Wittgenstein, L. (2011). *Mavi Kitap, Kahverengi Kitap*. (Çev. Doğan Şahiner). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Yorkin, B, Kosove A, Johnson B, Yorkin, C. (Yapımcı), & Villeneuve, D. (Yönetmen). (2017). *Blade Runner 2049* [Sinema Filmi]. ABD: Sony Pictures.

Zeman, A. (2006). *Bilinç Kullanım Kılavuzu*. (Çev. Gürol Koca). İstanbul: Metis Yayınları.